

*Льченко І. І.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Запорізького національного університету*

*Ткаченко Н. В.,
аспірантка кафедри української мови
Запорізького національного університету*

ВЛАСНІ ІМЕНА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ХУДОЖНЬОГО В НАРИСІ К. СУШКА «У ЗГОНАХ»

Анотація. Статтю присвячено багатогранним різноплановим особливостям історико-регіональних власних імен у нарисі К. Сушка «У згонах». Проаналізувавши антропонімікон нарису, з'ясовано, що антропонімічні назви є невід'ємною частиною історичних нарисів. Завдяки антропонімам автор створює візуальні пейзажі й орієнтири в просторі. Класифікація та систематизація власних імен показали нам, що найбільшу кількість імен (жіночих) за походженням склали грецькі, а серед чоловічих – грецькі й латинські. Іншомовні імена адаптувались до власне українських норм, тому їх вживання стало цілком звичним. Значна кількість андронімічних жіночих імен зумовлена тим, що першозасновником роду був чоловік. Найменшу кількість запозичених імен становлять скандинавські, грузинські, арамейські й німецькі, які у творі представлені поодинокі. У нарисі переважають чоловічі імена, що зумовлено оточенням письменника та його життям. Прізвища у творі відіграють роль своєрідного вікна в давнину, що дає нам змогу дізнатися далеке минуле предків носія. Більшість становлять відіменні прізвища, які утворені від імені засновника роду. Друга група – прізвища, утворені за характерною ознакою носія (частіше зовнішньою). Ознаками могли бути колір волосся, зріст, хвороби й каліцтва, дефекти мовлення, риси вдачі. Третю групу становлять прізвища, які походять від роду занять, професії предка роду. Крім того, ми виділяємо й таку групу, як-от прізвишка. Серед усіх прізвишок, зафіксованих у нарисі, переважають ті, що підкреслюють у людині найхарактернішу рису її вдачі або зовнішності. Як правило, більшість прізвишок не були проявом зневажливого ставлення до носія, а походили від імен і прізвищ та у змінній формі констатували відомий факт. У нарисі «У згонах» антропонімічні назви виконують художньо-просторову функцію, формують прізвищеву картину села Бабиного, а саме завдяки онімам ми можемо уявити, де живуть мешканці села, який вигляд має кладовище й хто там похований. Власні назви виконують оцінну функцію під час розмови персонажів, ставлення один до одного. Антропоніми відбивають історію села на тлі Північної Таврії та його сьогодення.

Ключові слова: антропонім, антропонімікон, ім'я, онім, прізвишко, прізвище.

Постановка проблеми. На особливу увагу заслуговує аналіз історико-регіональних власних імен нарису К. Сушка «У згонах» у контексті ономастичних досліджень, які тісно пов'язані з ідейною та сюжетно-тематичною спрямованістю твору.

У визначенні антропонімії через призму художнього як засобу зображення реального, що містить систему чоловічих і жіночих імен, прізвищ і прізвишок, репрезентується антропонімікон території (Надвеликолужжя).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень, що присвячені творчому доробку К. Сушка, немає жодної мовознавчої розвідки. Здебільшого критики творчості К. Сушка аналізують певні аспекти в публіцистичних творах автора (В. Ференц, Т. Гиріна), подають загальну характеристику його творчості або здійснюють огляд книг (Ю. Кушнерюк, П. Юрик).

Нарис К. Сушка «У згонах. Начерки життєпису одного села у контексті історії Таврії», присвячений світлій пам'яті нашого видатного земляка Віктора Антоновича Чабаненка, цікавий з ономастичного погляду, оскільки через власну назву можна дізнатися історію краю.

Автора не зупинило, що слова «згони» не знайшлись у словниках, але воно близьке й відоме старшому поколінню не лише на батьківщині автора – селі Бабиному Херсонської області. Слово означає талу або дощову воду, що струмками бігла вулицями до Дніпра та його приток, створюючи рівчакі. Оскільки письменник вирішив не просто створити життєпис села, а розглянути його становлення на історичному тлі Таврії, то використання великої кількості онімів необхідне для цілісності твору.

Мета статті – розглянути семантико-функціональні особливості антропонімів у нарисі К. Сушка «У згонах». Завдання дослідження – визначити особливості онімного письма автора.

Виклад основного матеріалу. Антропонімікон нарису «У згонах» представлений іменами й прізвищами жителів села Бабиного, як колишніми, так і нинішніми, друзями й товаришами К. Сушка, історичними постатями, письменниками й політичними діячами.

Завдяки антропонімам автор створює візуальні пейзажі й орієнтири в просторі. Використовуючи власні імена, письменник описує кладовище й людей, які там поховані, тим самим представляючи свій родовід: *Якщо доглядаю самотні могилки Радивонів-Петренків-Копських, то чому не звертаю увагу на могилки двоюрідного батькового брата Мельника Івана Савовича, його дружини Анастасії та його мамі Євдокії, які лежать коло моїх батьків? Чому проходжу мимо занедбаних, запущених могили інших наших родичів і добрих батькових-ма-*

мих приятелів – Григорія Федоровича П., Івана Федоровича П., їхніх батька й матері, Підгорного Миколи Петровича, Сушка Миколи Андрійовича... [1, с. 79].

Занурюючись в історію Північної Таврії, Костянтин Іванович не міг оминати трагічний і примусовий процес заселення, в якому брали участь і бабинці: Так, переселенцями були всі – і господа Воронцови, Попови, Самойлови, Апраксіни, Бутурліни, Інзови, Балабини, Канкрини, Мордвінови, Колосови, Потьомкіни, і селяни Петренки, Бондаренки, Шевченки, Коваленки, Чабаненки, Гулаки, Кислі, Лебеденки, Сердюки, Шульги, Мартиненки, Білицькі, Котови, Кутищеві, Прокоф'єви, Лохматови, Бушчєви <...> [1, с. 85].

Антропонімікон твору більшою мірою представлений іменами, прізвищами, прізвицькими жителів села Бабиного.

1. Жіночі імена єврейського й давньоєврейського походження: Солоха – «мир» [2, с. 180], Анна (Ганна) – «та, що виявляє ласку» [2, с. 128], Марія (Марічка) – «те саме, що Маріамна: чинити опір, відмовлятися, заперечувати, бути гірким або кохана, бажана» [2, с. 158], Тамара – «фінікова пальма, фігове дерево» [2, с. 183], Сара – «знатна, княгиня» [2, с. 178].

2. Жіночі імена грецького походження: Катерина – «чистий, чистота» [2, с. 146], Оксана – «гостинність або чужий, чужоземний» [2, с. 167], Діна – «сила, міць або віра» [2, с. 133], Євдокія – «благовоління» [2, с. 137], Марфа – «пані, господиня» [2, с. 161], Галина – «спокій, тиша або штиль на морі» [2, с. 127], Зоя – «життя» [2, с. 142], Ніна – «від імені легендарного засновника Ассирійської держави, чоловіка Семіраміди» [2, с. 166], Лариса – «від назви міста Лариса або чайка» [2, с. 150], Ірина – «мир, спокій» [2, с. 144].

3. Латинські імена: Наталка – «рідна» [2, с. 164], Мотря – «поважна, заміжня жінка» [2, с. 163].

4. Імена слов'янського й старослов'янського походження: Віра – «віра» [2, с. 125], Людмила – «люди й милий» [2, с. 155], Люба (Любка) – «любов» [2, с. 154].

5. Скандинавські імена: Ольга – «свята» [2, с. 170].

6. Грузинського походження: Ніна – «можливо, від грецького -Нін- – ім'я легендарного засновника Ассирійської держави, чоловіка Семіраміди й назва столиці Ассирії» [2, с. 166].

7. Власне українські імена: Надя – «переклад запозиченого зі старослов'янського імені Надежда» [2, с. 164].

Варто зазначити, що велика група антропонімів представлена жіночими іменами, утвореними від чоловічих (андроніми), а це свідчить про особливість іменника села Бабиного: Олексія ← Олексій, Дарина (Одарка) ← Дарій, Анастасія (Настя) ← Анастас, Клавдія ← Клавдій, Світлана ← Світлан, Василина ← Василь, Олександра (Санька, Шура) ← Олександр, Мирослава ← Мирослав, Поліна ← Аполлінар, Валентина (Валя) ← Валентин.

Уживання багатьох варіантів імені зумовлено тим, що загальнонаціональні варіанти документальних імен виникли в процесі освоєння давніх запозичень і відбивають взаємодію літературно-книжної та усно-розмовної традиції в розвитку української мови [2, с. 10].

У нарисі переважають чоловічі імена грецького походження: Микола – «переможець народів» [2, с. 77], Остап – «міцний, здоровий, урівноважений» [2, с. 87], Григорій (Григорій) – «той, хто не спить, пильнує» [2, с. 53], Андрій – «мужній, хоробрий» [2, с. 38], Микита – «той, що перемагає» [2, с. 77], Панас – «безсмертя» [2, с. 89], Аркадій – «житель Аркадії (область Стародавньої Греції) або пастух» [2, с. 40].

Також були зафіксовані латинські, єврейські, давньоєврейські, скандинавські, слов'янські, давньослов'янські й німецькі за походженням чоловічі імена.

1. Латинські імена: Костянтин (Костік) – «постійний, стійкий» [2, с. 69], Мартин – «воєвничий» [2, с. 75], Валерій (Валерка) – «сильний, міцний» [2, с. 44], Віктор – «переможець» [2, с. 47], Устим – «справедливий» [2, с. 104], Павло – «малий» [2, с. 88], Омелько – «суперник, учасник змагань» [2, с. 86].

2. Єврейські й давньоєврейські: Іван – «Божа благодать, дар богів» [2, с. 61], Семен – «той, що слухає або чує (Бога)» [2, с. 98], Яким – «Яхве (Бог) споруджує» [2, с. 111], Симон – «слухати, чути» [2, с. 99], Матвій – «Божа людина» [2, с. 76], Михайло – «рівний Богові» [2, с. 79].

3. Скандинавського походження: Ігор – «охоронець» [2, с. 63], Олег – «святий, священний» [2, с. 84].

4. Слов'янського або давньослов'янського походження: Володимир (Вовка) – «володар світу» [2, с. 48], Святослав (Слава) – «святий і слава» [2, с. 97], Вячеслав (Слава) – «більше слави» [2, с. 50], Станіслав – «стати й слава» [2, с. 100].

5. Німецького походження: Едуард – «власність та охоронець» [2, с. 57], Роберт – «слава й блискучий» [2, с. 94], Генріх – «домівка й князь» [2, с. 51].

Використання великої кількості імен іншомовного походження зумовлене їхньою адаптацією в українській мові, тому дуже часто їх вважають власне українськими або слов'янськими.

Уживаючи у творі варіанти зменшено-пестливих імен або їх неофіційні форми, автор передає вік людини, ставлення мовця до неї та мовленнєві особливості: – Чи ти, Костік, не змерз? [1, с. 81]; – Володю, синку, досить. Ти краще побільше їж борщу... [1, с. 217]; <...> хлопців Валерку Біляєва, Толю та Миколу Таранів, Юрка Ганжу, Анатолія Зеленського, Льону Копійку, Славка Бондара, Володю Копійку, Юрка Канигіна... [1, с. 241].

Письменник також описав мовну особливість села Бабиного – використання у звертанні називного відмінка замість кличного: Марія Іванівна, а чого Костік мене займає? [1, с. 115].

Прізвища, які були зафіксовані в нарисі К. Сушка «У згонах», утворені лексико-семантичним способом і представлені такими групами:

1. Більшу частину становлять прізвища, утворені від імені батька (патронімічні), бо найменування осіб виникло раніше за прізвища, тому мало ознаки засновника роду: Петренко [3, с. 121], Довбуш [3, с. 152], Коваленко [3, с. 63], Алексєєв – від імені Олексій [4, с. 13], Самойлов – від загальноновживаної в минулому форми Самійло [5, с. 109], Авдеєнко – від імені Авдій [4, с. 6], Лавренєв походить від імені Лавр (у перекладі з латинської – «перемога») [4, с. 110], Радіонов – від імені Радіон [4, с. 174], Свиридов – від форми Свирид [5, с. 112].

2. Від страв, продуктів, рослин: Вишня [4, с. 47], Вишневецький, Сметана [3, с. 99], Ковбаса [3, с. 98], Репін – від овоча ріпа [5, с. 101], Воронцов, Береза [3, с. 97], Гоголь [3, с. 98].

3. Від назв тварин, комах, риб: Жуков [4, с. 75], Лебеденко, Голуб [3, с. 98], Медведєва – походить від назви дикої тварини [6, с. 38].

4. За класовою приналежністю, за постійним заняттям, професією, промисловістю: Попов – від назв церковних посад [3, с. 60], Мельник [3, с. 46], Чабаненко [3, с. 53], Шаповалов

(Шановал) [3, с. 44], Сторожук [3, с. 56], Скляр (Скляренко) [3, с. 49], Чумак [3, с. 51], Копаниця – частина приладдя [3, с. 98], Шевченко – син шевця [3, с. 8], Стельмах – людина, яка займалася виготовленням різного роду возів [3, с. 47], Таран – знаряддя праці [3, с. 98].

5. За характерною ознакою носія (частіше зовнішньою). Ознаками могли бути колір волосся, зріст, хвороби й каліцтва, дефекти мовлення, риси вдачі: Кармелюк – від білоруського Курмель «мала на зріст людина» [7, с. 18], Чехов – від чех, чіх, чханья (прізвище, що вказує на постійний нежить людини, алергію) [4, с. 230], Чубарь – таке прізвище могла отримати людина, в якій в чубі було пасмо іншого кольору або яка починала сивіти [4, с. 231], Дубінін – від Дубина (прізвищем наділяли місцевого силача) [4, с. 63], Жмур – людина, що сильно мружить очі, Чуприна – від зачіски [3, с. 68], Ковтун – від ковтун, «хвороба шкіри» [3, с. 28].

6. За національними ознаками, за місцем проживання: Турченко [3, с. 24], Богуславський – прибулий із Богуслава [5, с. 19], Коцюбинський – від топоніма Коцюбинці [3, с. 28].

7. Утворені від предметів: Голіцин – походить від слова голіци (шкіряні рукавиці для праці) [5, с. 31], Маяковський – утворене від слова маяк, але на той час, коли виникло прізвище, воно позначало будь-який знак, установлений людьми [4, с. 127], Шермет – із чуваського «бідолага, неборак, бідолашний, гідний жалю» [6, с. 33], Сабуров – із тюркського «терплячий» [6, с. 32], Цимбала – від назви музичного інструмента [3, с. 58], Доломан – від назви одягу [6, с. 42], Сердюк – від козацької зброї, військовий побут [3, с. 41].

8. Прізвища, утворені іншими способами: Апраксін – тюркське «ввічливий, вихований або хвалькуватий» [6, с. 43], Гайдамака – виникло в процесі боротьби народу за визволення [3, с. 62], Мороз – від назви природного явища [3, с. 77], Зима – пов'язано з календарем [3, с. 99], Яновський – західнослов'янська форма імені Іван (від давньоєврейського – «милість Божа-Ян») [4, с. 251].

Прізвиська або, як їх називає сам автор, «дражнилки» – це невід'ємна частина становлення прізвищ. Адже, як зауважує Л. Масенко, прізвиська виникли раніше прізвищ і витісняли їх значний проміжок часу [8, с. 32]. «<...> Тут винахідливість моїх земляків викликає шире захоплення <...>», як зауважив письменник, бо прізвиська могли давати, щоб присоромити, нашкодити або підкреслити найганебнішу рису вдачі. На питання «Чому давали прізвиська один одному?» Костянтин Іванович сам їй відповів: «Мабуть, тому, що кличка – лаконічніша й виразніша, до того ж вона на відміну од справжнього імені більше відповідає суті її носія» [1, с. 247].

Серед усіх прізвищ, зафіксованих у нарисі, переважають ті, що підкреслюють у людині найхарактернішу рису її вдачі або зовнішності, зокрема: Ропуха, Жулік, Захряпа, Мала, Монах, Задов, Аляпа, Балда, Безвусий, Безвухий, Бобчик, Брехеря, Вагеник (носії прізвиська не вимовляв літеру «р» у слові «вареник»), Веселка, Гава, Гам (Гамине Вуха), Глиняк, Грицатук, Губрій, Дохльова Рибина, Дряся, Жулік, Закірок (Закірянський), Затірка, Золотце, Кирпата, Кваша, Кагал, Косоротов, Кроша, Красивий, Кривунько, Маєро, Маслак, Матюшка, Рижий, Рохля, Сиволап, Циценко, Шестипалько [1, с. 246].

Також автор наводить прізвиська, які вказують на спорідненість із тваринами: Бугай, Валах, Кабанець, Кажан, Коза, Крися, Мавпа, Собакулька, Шкапа; з предметом: Балон, Барабан, Баржа,

Гиря, Камаз, Коршок, Мантачка, Мочалка, Штолик, Шприц; із птахом: Зозулька, Лелека, Мартин, Мартинець, Шпак, Щур; із рибою: Камбала, Кліпець, Таранька; з комахою: Клоп, Коник, Мураха; з рослиною: Гарбуз, Курай, Ляний, Орех, Яблучко.

Поодинокими прикладами представлені такі групи прізвищ:

1. Прізвиська, які натякають на походження: Грек, Жид, Молдаван, Румин, Турок, Циган, Черя (Черкес).

2. Прізвиська, які визначають вид діяльності або заняття: Купець, Кок, Листонос, Люешник (Люлька), Портной, Сапожник.

3. Прізвиська, які вказували на історичних нащадків: Бандера, Будонний, Гітлер, Денікін, Керенський, Колчак, Македонський, Сірко, Чингісхан.

4. Прізвиська, які були проявом ставлення до носія: Варєга, Дидак, Дзюндя, Заза, Галапирда, Герселік, Кекевеке, Лица, Макабула, Муц.

Як правило, більшість прізвищ не були проявом зневажливого ставлення до носія, а походили від імен і прізвищ і в змінній формі констатували відомий факт: Балковий, Бедренець, Бомешко, Ботуз, Височиний, Віскляр, Великий Терешко, Ганс, Гема, Гокіха, Горян, Джьсона, Жан, Жмурик, Жора, Зінько, Зема (Земський), Іванько, Капран, Свирид, Соцький, Сушля (Сушляк), Тарзан, Хрінько, Чита, Чумандеря, Шегер, Шурпет, Ярема.

Висновки. Проаналізувавши антропонімікон нарису Костянтина Сушка «У згонах», ми виявили, що власні назви становлять невід'ємну частину твору. Класифікація та систематизування антропонімів показало нам, що найбільшу кількість жіночих імен за походженням склали грецькі імена, а серед чоловічих – грецькі й латинські. У нарисі переважають чоловічі імена, що зумовлено оточенням письменника та його життям. Прізвища у творі відіграють роль своєрідного вікна в давнину, що дає змогу нам дізнатися далеке минуле предків носія.

Отже, у нарисі «У згонах» оніми виконують художньо-просторову функцію, формують картину села Бабиного. Власні назви виконують оцінну функцію під час розмови персонажів, ставлення один до одного. Антропоніми відбивають історію села на тлі Північної Таврії та його сьогодення.

Література:

1. Сушко К.І. У згонах. Начерки життєпису одного села у контексті історії Таврії. Нікополь : ТОВ «Принтхаус «Римм», 2014. 380 с.
2. Скрипник Л.Г. Власні імена людей : словник-довідник. Київ : Наукова думка, 2005. 335 с.
3. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1966. 217 с.
4. Ведина Т.Ф. Энциклопедия русских фамилий. Тайны происхождения и значения. Москва : Астрель, АСТ, 2008. 274 с.
5. Никонов В.А. Словарь русских фамилий. Москва : Школа-Пресс, 1993. 224 с.
6. Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения. Москва : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1979. 279 с.
7. Сфименко І.В. Дещо про походження сучасних українських прізвищ. Дивослово. 2002. № 11. С. 18–19.
8. Масенко Л.Т. Українські імені і прізвища. Київ : Товариство «Знання», 1990. 48 с.

Pichenko I., Tkachenko N. Proper names through the prism of the artist in K. Sushko's essay "U zghonakh"

Summary. The article is devoted to the multifaceted, diverse features of historical and regional proper names in

K. Sushko's essay "U zghonakh". After analyzing the anthroponymicon of the essay, it was found that anthroponymic names are an integral part of historical essays. Thanks to anthroponyms, the author creates visual landscapes and landmarks in space. Classification and systematization of proper names showed us that the largest number of names (female) by origin were Greek, and among men – Greek and Latin. Foreign names have adapted to the actual Ukrainian norms, so their use has become quite common. A significant number of andronymic female names is due to the fact that the founder of the genus was a man. The smallest number of borrowed names are: Scandinavian, Georgian, Aramaic and German, which are presented in the work individually. The essay is dominated by male names, due to the writer's environment and his life. Surnames in the work play the role of a kind of window into the past, which allows us to learn the distant past of the ancestors of the bearer. Most are distinctive surnames formed on behalf of the founder of the genus. The second group – surnames, formed on the basis of the characteristic of the carrier (often

external). Signs could be hair color, height, disease and injury, speech defects, traits. The third group consists of surnames that come from the genus of occupation, the profession of the ancestor of the genus. In addition, we single out a group such as nicknames. Among all the nicknames recorded in the essay, those that emphasize the most characteristic feature of a person's temperament or appearance predominate. As a rule, most nicknames were not a manifestation of contempt for the bearer, but came from names and surnames and in a modified form stated a known fact. In the essay "U zghonakh" anthroponymic names perform artistic and spatial function, form the surname picture of the village Babyny, and thanks to onyms, we can imagine where the villagers live, what the cemetery looks like and who is buried there. Proper names perform an evaluative function in the conversation of the characters, the relationship to each other. Anthroponyms reflect the history of the village against the background of Northern Tavria and its present.

Key words: anthroponym, anthroponymicon, name, onym, nickname, surname.